

OLIIY TA’LIM MUASSASALARINI INNOVATSION FAOLIYATNI
MOLIYALASHTIRISHNING ZAMONAVIY
MODELLARI VA XUQUQIY ASOSLARI

Gafurov Ma’ruf Xakimovich

*Navoiy davlat konchilik va texnologiyalar universiteti “Mintaqaviy va korporativ
strategiyalar” kafedrasida assistenti*

(+998883200070, marufgafurov0202@gmail.com)

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21132140>

Annotatsiya. Ushbu tezis oliy ta’lim muassasalarida innovatsion faoliyatni moliyalashtirishning zamonaviy modellari va ularni tartibga soluvchi huquqiy asoslarni tahlil qiladi. Tadqiqot maqsadi moliyalashtirish manbalari diversifikatsiyasi, risklarni taqsimlash va natijadorlikka yo’naltirilgan mexanizmlarni asoslashdir. Metodologiya sifatida normativ-huquqiy tahlil, qiyosiy yondashuv va institutsional tahlil qo’llanadi. Ilmiy yangilik sifatida OTMlar uchun aralash moliyalashtirish modeli va indikatorli shartnoma amaliyoti taklif etiladi.

Аннотация. Данный тезис анализирует современные модели финансирования инновационной деятельности высших учебных заведений и их правовые основы. Цель исследования заключается в обосновании диверсификации источников, распределения рисков и механизмов, ориентированных на результативность. Методология включает нормативно-правовой анализ, сравнительный подход и институциональный анализ. Научная новизна состоит в предложении смешанной модели финансирования для вузов и практики индикаторных договоров для управления результатами.

Abstract. This thesis analyzes modern models for financing innovation activities in higher education institutions and their legal foundations. The study aims to justify source diversification, risk-sharing arrangements, and performance-oriented mechanisms. The methodology combines legal and regulatory analysis, comparative review, and institutional economics. Scientific novelty is presented through a proposed blended financing model for universities and an indicator-based contracting approach to improve accountability and innovation outcomes.

Kalit so’zlar: innovatsion moliyalashtirish; aralash model; grant va kontrakt; vechur mexanizmi; davlat-xususiy sheriklik; intellektual mulk; natijadorlik indikator.

Ключевые слова: инновационное финансирование; смешанная модель; грант и контракт; венчурный механизм; государственно-частное партнерство; интеллектуальная собственность; индикатор результативности.

Keywords: innovation financing; blended funding model; grants and contracts; venture mechanism; public-private partnership; intellectual property; performance indicators.

Oliy ta’lim muassasalarida innovatsion faoliyatni moliyalashtirish deganda ilmiy tadqiqot, tajriba-konstruktorlik ishlari, texnologiya transferi va startup tashabbuslarini resurslar bilan ta’minlash tizimi tushuniladi. Bu tizimning mexanizmi odatda uch bosqichda namoyon bo’ladi: mablag’ jalb qilish, mablag’ni taqsimlash va natijani tijoratlashtirishdan olingan daromadni qayta investitsiya qilish. Masalan, universitet huzuridagi ilmiy markaz grant yutib olib laboratoriya infratuzilmasini yangilaydi, keyin patentlangan yechimni sanoat korxonasiga litsenziyalab qo’shimcha daromad oladi va bu daromadni yangi

izlanishlarga yo’naltiradi. Amaliyotda R&D xarajatlarning YAIMdagi ulushi rivojlangan mamlakatlarda 2–3 foiz atrofida bo’lib, universitetlar bu zanjirda muhim ulushni egallaydi, ko’plab o’tish iqtisodiyotlarida esa ko’rsatkich 0,2–0,6 foiz diapazonida bo’lishi innovatsion moliyalashtirishning institutsional zaifligini bildiradi. Ilmiy izoh shundan iboratki, innovatsiya jarayoni noaniqlik va axborot asimmetriyasi bilan kechadi, shu bois moliyalashtirish modellari riskni taqsimlaydigan va natijani o’lchaydigan shartnomaviy konstruksiyalarga tayanishi zarur [3].

Moliyalashtirishning klassik byudjet modeli innovatsion faoliyatni davlat xarajatlari orqali qo’llab-quvvatlashni anglatadi va uning huquqiy tayanchi budjet intizomi, davlat xaridlari hamda maqsadli dasturlar orqali belgilanadi. Ushbu model mexanizmi smeta asosida ajratma, xarajat turlari bo’yicha limitlash va nazorat-audit tartibidan iborat bo’lib, natijalar ko’pincha moliyaviy intizom mezonlari bilan baholanadi. Masalan, OTMga ilmiy asbob-uskunalar uchun ajratilgan mablag’ tender orqali sarflanadi, biroq tender sikli uzoq bo’lgani sababli texnologiya tez eskirishi mumkin va bu innovatsion siklga salbiy ta’sir qiladi. Statistik jihatdan, ko’plab tizimlarda byudjet mablag’larining katta qismi ish haqi va kommunal xarajatlarga ketib, tadqiqot infratuzilmasiga yo’naltiriladigan ulush nisbatan past bo’lishi kuzatiladi, bu esa natijada patentlar va tijorat shartnomalari sonining sekin o’sishiga olib keladi. Ilmiy izoh sifatida aytish mumkinki, byudjet modeli ijtimoiy ahamiyatli fundamental tadqiqotlarda samarali, ammo bozorga yaqin innovatsiyalarda moslashuvchanlik yetishmagani uchun qo’shimcha modellarga ehtiyoj tug’diradi [1].

Grant-kontakt modeli innovatsion g’oyalarni tanlov asosida moliyalashtirish va aniq natija majburiyatlari bilan shartnomalashtirishni bildiradi. Bu model mexanizmi loyihaning TRL darajasini aniqlash, KPIlar belgilash, bosqichma-bosqich moliyalashtirish va yakuniy deliverable’larni qabul qilish tartibi orqali ishlaydi. Masalan, biotexnologiya yo’nalishidagi loyiha uchun grant shartnomasida 12 oy ichida prototip, 18 oy ichida klinik oldi sinovlari va 24 oy ichida patent arizasi topshirish kabi ko’rsatkichlar kiritilishi mumkin, natijaga erishilmasa moliyalashtirish qisqartiriladi. Raqamli ko’rsatkich sifatida, ko’plab grant dasturlarida loyihalarning 10–30 foizi tijoratlashuv bosqichiga o’ta oladi, shuning uchun portfel yondashuvi va seleksiya sifati hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Ilmiy izoh shuki, grant-kontakt modeli principal-agent muammosini yumshatadi, chunki ijrochi bilan buyurtmachi o’rtasidagi axborot tafovuti indikatorli hisobotlar va oraliq monitoring bilan qisqaradi [3].

Aralash moliyalashtirish modeli OTM innovatsiyasini bir vaqtning o’zida bir nechta manba: byudjet, grant, xo’jalik shartnomasi, xayriya endowment va tijorat daromadlari hisobidan ta’minlashni anglatadi. Ushbu model mexanizmi “moliyaviy trassa” qurish orqali loyihaning hayot sikliga mos manbani tanlashdan iborat: fundamental bosqichda byudjet va grant, prototipda sanoat kontrakti, bozorga chiqishda venchur va daromad ulushi asosidagi shartnomalar qo’llanadi. Masalan, muhandislik startapi dastlab universitet laboratoriyasida budjet-asosli infratuzilmadan foydalanadi, keyin sanoat hamkori bilan tajriba partiyasi uchun kontrakt tuzadi, so’ng aksiyadorlik ulushi evaziga investitsiya oladi. Raqamli mezon sifatida, innovatsion portfelda manbalar diversifikatsiyasi oshsa, bitta manbaning uzilishi tufayli loyihaning to’xtab qolish ehtimoli pasayadi, amaliy baholashlarda diversifikatsiya koeffitsienti 0,6–0,8 diapazoniga chiqishi barqarorlikni kuchaytirishi qayd etiladi. Ilmiy izoh sifatida, aralash model institutsional iqtisodiyot nuqtayi nazaridan tranzaksiya xarajatlarini kamaytiradi, chunki har bir manba o’zining monitoring va risk talablarini ma’lum bosqichda optimal tarzda qoplaydi [6].

Davlat-xususiy sheriklik va korporativ buyurtma modeli innovatsiyani bozor signallari bilan bog'lash va OTMni real sektor ehtiyojlariga yaqinlashtirishni nazarda tutadi. Bu model mexanizmi konsorsium shartnomalari, birgalikdagi laboratoriyalar, natijani birgalikda egallash va daromadni ulushlash qoidalari orqali ishlaydi. Masalan, kimyo texnologiyalari bo'yicha qo'shma laboratoriya tashkil etilib, reaksiya yo'li optimallashtiriladi: $C_2H_4 + H_2 \rightarrow C_2H_6$ kabi gidrogenlash jarayonlarida katalizator sarfini kamaytirish maqsad qilinadi, korxona esa xomashyo tejamkorligi hisobidan iqtisodiy samara oladi va OTMga royalti to'laydi. Statistik jihatdan, sanoat bilan hamkorlikdagi loyihalarda prototipdan ishlab chiqarishga o'tish ulushi odatda grant loyihalariga qaraganda yuqoriroq bo'ladi, chunki buyurtmachi bozorni oldindan kafolatlaydi; ayrim tahlillarda bu farq 1,5–2 baravar ekani ta'kidlanadi. Ilmiy izoh shundan iboratki, DXS shartnomalari to'g'ri tuzilsa, investitsiya riski, texnologik risk va bozor riski alohida subyektlar o'rtasida taqsimlanadi, biroq huquqiy aniqlik past bo'lsa, bahslar va kechikishlar tranzaksiya xarajatlarini oshiradi [5].

Venchur va startup-ekotizim modeli yuqori riskli, ammo yuqori o'sish potensialiga ega universitet spin-offlarini moliyalashtirishni bildiradi. Bu model mexanizmi pre-seed va seed bosqichlarida kichik chekli investitsiyalar, keyingi bosqichlarda konvertatsiya qilinadigan qarz, aksiyadorlik ulushi hamda “milestone-based” tranjshelar bilan ishlaydi. Masalan, IT yo'nalishidagi universitet startapi dastlab 50–100 ming AQSh dollari ekvivalentida urug' investitsiya olib MVP yaratadi, keyin foydalanuvchi bazasi va daromad modeli isbotlangach, 0,5–1 million ekvivalentidagi keyingi raundga chiqadi va universitet IP ulushi orqali uzoq muddatli daromadga ega bo'ladi. Raqamiy ko'rsatkich sifatida, venchur portfollarda muvaffaqiyat ehtimoli past bo'lib, odatda startaplarning 60–70 foizi uch yil ichida bozorni tark etadi, shuning uchun inkubatsiya va mentorlik xizmatlari moliyalashtirishning ajralmas qismi bo'lishi zarur. Ilmiy izohga ko'ra, venchur modeli innovatsiyadagi “option value”ni monetizatsiya qiladi, ya'ni bugungi noaniq g'oya kelajakda katta qiymatga aylanish ehtimoli uchun kapital to'lanadi, bu esa an'anaviy bank krediti bilan qoplanmaydi [2].

Innovatsion moliyalashtirishning huquqiy asoslari deganda OTMning mablag' jalb qilishi, daromad olishi, mulkni boshqarishi va intellektual mulkni muhofaza qilishi bo'yicha normalar majmuasi tushuniladi. Bu asoslarning mexanizmi odatda uch blokda jamlanadi: ta'lim va ilm-fan to'g'risidagi normalar, byudjet-moliya normalari hamda fuqarolik-huquqiy shartnomalar va IP normalari. Masalan, patent huquqi aniq bo'lmasa, universitet va tadqiqotchi o'rtasida mualliflik mukofoti va litsenziya daromadini taqsimlash bo'yicha nizolar kuchayadi, bu esa texnologiya transferini sekinlashtiradi. Statistik dalil sifatida, patentlash va litsenziyalash faol bo'lgan universitetlarda tadqiqot natijalarining tijoratlashuv ko'rsatkichi yuqoriroq bo'lib, ayrim tizimlarda litsenziya daromdlari ilmiy budjetning 2–5 foizigacha yetishi mumkinligi kuzatiladi. Ilmiy izoh shundan iboratki, huquqiy aniqlik “institutsional ishonch”ni oshiradi, investor va sanoat hamkori uchun kutilmagan huquqiy risklarni kamaytiradi hamda shartnoma bajarilishini kafolatlash orqali moliyalashtirish narxini pasaytiradi [6].

Intellektual mulkni boshqarish modeli innovatsion moliyalashtirishda markaziy bo'lib, u patent, foydali model, sanoat namunasi, dasturiy ta'minot va nou-xauni rasmiylashtirish tartibini qamrab oladi. Ushbu model mexanizmi IP portfelini yuritish, texnologiya tayyorlik darajasiga mos himoya strategiyasini tanlash va litsenziya shartnomalarida royalti stavkalarini belgilash orqali ishlaydi. Masalan, farmatsevtik yo'nalishda molekulyar tuzilma va sintez yo'li himoyalanaadi, bunda oddiy misol sifatida atsetilsalitsil kislota $C_9H_8O_4$ formulasi kabi moddalarda analoglar bilan farqlash muhim, ITda esa algoritm va kod

mualliflik huquqi bilan qo’riqlanadi. Raqamiy ko’rsatkich sifatida, patentni olish va saqlash xarajatlari mamlakatlar kesimida farq qiladi, biroq o’rtacha hisobda bir patent oilasini yuritish bir necha mingdan o’n minglab pul ekvivalentigacha borishi IP fondini rejalashtirish zarurligini ko’rsatadi. Ilmiy izoh shuki, IP siyosati to’g’ri bo’lsa, universitet aktivlari “garovga yaroqli” va investorga tushunarli bo’ladi, bu esa venchur kelishuvlarda baholashni shaffoflashtiradi va texnologiya transferi ofislarining rolini kuchaytiradi [4].

Moliyalashtirish samaradorligini baholash natijadorlikka yo’naltirilgan boshqaruvni anglatadi va uning mazmuni resurslar, jarayon va natija ko’rsatkichlarini muvozanatli o’lchashdan iborat. Bu yondashuv mexanizmi KPilar tizimi, indikatorli shartnomalar va “balanced scorecard”ga o’xshash ko’rsatkichlar matritsasini joriy etish orqali ishlaydi. Masalan, bir tomondan, ilmiy maqolalar soni va iqtiboslar, ikkinchi tomondan, patent arizalari, litsenziya shartnomalari, startaplar soni va sanoat kontraktlari hajmi birgalikda baholanadi, chunki faqat bibliometriya tijoratlashuvni to’liq aks ettirmaydi. Raqamiy jihatdan, amaliy boshqaruvda 10–15 ta asosiy indikator bilan cheklanish maqsadga muvofiq bo’lib, haddan tashqari ko’p indikator monitoring xarajatlarini oshirib, ijrochilarni “hisobot uchun ishlash”ga undashi mumkin. Ilmiy izoh sifatida, natijadorlik indikatorlari institut ichidagi rag’batlarni moslashtiradi, biroq indikatorlar noto’g’ri tanlansa, Goodhart qonuni kuchayib, real innovatsion sifat o’rniga oson o’lchanadigan, ammo past qiymatli natijalar ko’payishi ehtimoli yuzaga keladi [2].

Ushbu tezis doirasida OTMlar uchun zamonaviy integratsiyalashgan model konsepsiyasi taklif etiladi, uning ta’rifi “aralash moliyalashtirish + IP boshqaruvi + indikatorli shartnoma” uchligiga asoslanadi. Mazkur konsepsiyaning mexanizmi quyidagicha ishlaydi: birinchidan, loyiha portfeli TRL bo’yicha segmentlanadi; ikkinchidan, har segment uchun mos moliya manbasi va huquqiy shartnoma shakli tanlanadi; uchinchidan, IP natijalari bo’yicha universitet, jamoa va investor ulushlari oldindan aniq yoziladi va royalti oqimi qayta investitsiya fondiga yo’naltiriladi. Masalan, TRL 1–3 bosqichida grant, TRL 4–6 bosqichida sanoat kontrakti, TRL 7–9 bosqichida venchur va bozor daromadi qo’llanadi, bunda shartnomalarda “milestone”lar, audit va nizolarni hal etish tartibi aniq belgilanadi. Raqamiy natija sifatida, bunday integratsiya tijoratlashuv siklini qisqartirishi va resurslar samaradorligini oshirishi mumkin, amaliy baholashlarda texnologiya transferi kelishuvlari sonining yiliga 15–25 foiz o’sishi kabi maqsadli ko’rsatkichlar qo’yilishi realistik hisoblanadi. Ilmiy izoh shuki, konsepsiya bozor va davlat mexanizmlarini qarama-qarshi qo’ymaydi, aksincha, ularni bir portfel ichida institutsional uyg’unlashtiradi va shuning uchun o’tish iqtisodiyotlari sharoitida barqaror moliyalashtirish arxitekturasini yaratishga xizmat qiladi [5].

Xulosa. Oliy ta’lim muassasalarida innovatsion faoliyatni moliyalashtirish samaradorligi manbalar diversifikatsiyasi, risklarni oqilona taqsimlash va huquqiy aniqlik darajasiga bevosita bog’liq. Byudjet modeli fundamental yo’nalishlarda zarur tayanch bo’lsa-da, grant-kontakt, DXS, venchur va aralash moliyalashtirish instrumentlari bozorga yaqin innovatsiyalar uchun moslashuvchanlikni ta’minlaydi. Intellektual mulkni boshqarish va indikatorli shartnomalar universitet ichidagi rag’batlarni natijaga yo’naltiradi hamda investorlar uchun ishonchni oshiradi. Taklif etilgan integratsiyalashgan model TRL bo’yicha moliyalashtirish “trassasi”ni qurish orqali ilmiy natijalarni tijoratlashtirish va qayta investitsiya mexanizmini kuchaytiradi. Natijada OTM innovatsion ekotizimining institutsional barqarorligi ortib, ilmiy g’oyaning iqtisodiy qiymatga aylanish ehtimoli oshadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

“Pedagogik ta’lim va tarbiya transformatsiyasida fundamental, amaliy va innovatsion tadqiqotlarning konseptual asoslari” mavzusidagi Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materilalari to’plami

23.06.2026

Proceedings of the International Scientific and Practical Conference on “Conceptual Foundations of Fundamental, Applied, and Innovative Research in the Transformation of Pedagogical Education and Upbringing”

1. Abdukarimov A. A. Innovatsion iqtisodiyot: nazariya va amaliyot. Toshkent. Iqtisodiyot. 2019. 320 b.
2. Tidd J., Bessant J. Managing Innovation: Integrating Technological, Market and Organizational Change. Hoboken. Wiley. 2021. 688 p.
3. North D. C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge. Cambridge University Press. 1990. 152 p.
4. G‘ulomov S. S., Qosimov A. A. Intellekktual mulk va innovatsiyalarni tijoratlashtirish. Toshkent. Fan va texnologiya. 2020. 256 b.
5. Varnavskiy V. G. Gosudarstvenno-chastnoe partnerstvo: teoriya i praktika. Moskva. Izdatel’skiy dom GU VShE. 2018. 312 s.